

СИНТАКТИЧНАТА ГРУПА *ГЛАГОЛ + ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ* – ФОРМАЛНИ ОСОБЕНОСТИ И НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ¹

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
t.alexandrova@ibl.bas.bg

Разглеждат се формалните характеристики на синтактичната група с главен член глагол и подчинен член прилагателно име от гледна точка на морфологичната акомодация и на конотацията като два основни механизма за конструиране на граматично правилни езикови изрази. Очертават се структурните особености на групата, които обуславят появата на нормативни проблеми в книжовноезиковата практика. Анализират се някои нормативни проблеми, които възникват при реализацията на групата *глагол + прилагателно* в синтактичната структура на изречението във връзка с акомодацията при граматичните категории *число, род и статус*. Разглеждат се причините за появата на колебания и се дават някои нормативни препоръки.

Ключови думи: проста синтактична група; акомодация по число; акомодация по статус; конотация; нормативни проблеми; български език

THE *VERB + ADJECTIVE* SYNTACTIC GROUP: FORMAL CHARACTERISTICS AND NORMATIVE ASPECTS

TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
t.alexandrova@ibl.bas.bg

This article examines the formal characteristics of syntactic groups consisting of a verb and a dependent adjective, focusing on morphological accommodation and connotation as the two primary mechanisms for constructing grammatically correct expressions. The study outlines the structural features that give rise to normative issues in standard language use. Furthermore, it analyses several normative problems related to the realisation of *verb + adjective* groups in sentence structure, with particular attention to accommodation in the grammatical categories of number, gender and polarity. The causes of fluctuations are explored, and normative recommendations are provided.

Keywords: simple syntactic groups; accommodation based on number; accommodation based on polarity; connotation; normative issues; Bulgarian language

1. Въведение

Основната цел на нормативната граматика е да се опишат възможните реализации на правилни синтактични конструкции, съставени от елементарните единици, които принадлежат към отделните формални класове от инвентара на книжовния език – обработена и представителна за дадена езикова общност формация, отличаваща се с нормативност. В него употребата на езиковите единици се подчинява на строго определени правила. Те са формирани на базата на традиционни устойчиви реализации (норми) на системните особености на езика, които са приети от общността и са фиксирани в специални текстове – речници, граматика и справочници. Книжовният език се отличава с относителна стабилност на нормите, установени на определен етап от неговото развитие. Тази стабилност се подкрепя от цялостната езикова политика и в частност от кодификацията на езиковите норми и е от особена важност за образованието и за книжовноезиковата практика в сферата на публичната комуникация.

На фона на относителната стабилност в книжовния език протичат процеси на непрекъснати промени, които водят до прояви на напрежение в определени пунктове от нормативната система. Езиковите промени се проявяват под формата на варианти или отклонения от кодифицираните норми и отразяват колебанията на носителите на езика. Някои колебания в съвременния език съвсем не са нови явления, но по една или друга причина продължават да бъдат актуални. Един такъв проблемен пункт, към който ще насочим вниманието си в настоящата статия, е свързан с избора на правилна форма при свързването на езиковите единици в прости синтактични групи (ПСГ) с главен член *глагол* и подчинен член *прилагателно име* (ще означаваме тези групи със записа $V \rightarrow A$).

В синтаксиса на изменяемите лексеми простите синтактични групи² с главен член *глагол* и подчинен член *прилагателно* представляват особено интересен езиков феномен заради по-сложните в сравнение с останалите изреченски групи синтактични отношения между двата члена. Ще илюстрираме разглежданата група със следните примери³:

Разговорът е безпредметен.

Идеята ми се стори интересна.

Хората се прибраха у дома разтревожени.

Участниците напуснаха състезанието разочаровани.

Не са му чужди нито здравият цинизъм, нито екстравагантността (БНК).

Господине, Вие бяхте великолепен!

Въпреки разликите при терминологичното означаване на компонентите на групата в повечето случаи тя се определя като *съставно именно сказуемо*, когато глаголът е квалифициран като глагол с избледняло лексикално значение – такива са *съм*, *бъда*, *бивам*, но също и *ставам*, *стана*, *явявам се*,

оказвам се и др. Именната част на такива сказуеми се нарича *предикатив*, а глаголната – *копула* (вж. напр. ГСБКЕ/GSBKE 1983: 134–135; Пенчев/Penchev 1993: 59; Бъркалова/Barkalova 1997: 43; вж. прегледа на отделните мнения в Несторова/Nestorova 2022: 130–133). В този случай прилагателно в групата е конотирано (изисква се задължително) от глагола. Когато пълнозначен глагол образува проста синтактична група с прилагателно, което не е конотирано от глагола, за означаване на прилагателното чрез Академичната граматика се е наложил терминът *сказуемно определение* (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 136). За терминологичното означаване на всички тези функции се използва и терминът *предикатив в малко изречение* (вж. Коева/Коева 2018: 123).

Групата $V \rightarrow A$ е описана и от гледна точка на акомодацията и на конотацията⁴ – два основни езикови механизма, отговорни за свързването на езиковите единици от различни формални класове. Установен е нейният състав – типовете глаголи и прилагателни, които могат да участват като главен и подчинен член в групата, и са обособени синтактичните разновидности в зависимост от отношенията между главния и подчинения член. Разгледани са механизмите на акомодацията при граматичните категории *род*, *число*, *членуваност*, *статус* и е установен наборът от формални зависимости между отделните единици в групата (вж. Александрова/Aleksandrova 2022).

На базата на вече направеното описание тук само ще припомним накратко основните характеристики на синтактичната група $V \rightarrow A$, за да се съсредоточим върху нормативните проблеми, пред които се изправят носителите на езика.

2. Особенности на групата $V \rightarrow A$ от гледна точка на конотацията и акомодацията

Първата особеност на разглежданата ПСГ е, че акомодацията в нея е опосредствена: акомодиращата единица в повечето случаи (за изключенията по-нататък) е съществителното име, разположено извън нея и конотирано от глаголната лексема.⁵ Това означава, че акомодацията в групата работи „дистанционно“ (вж. и Бъркалова/Barkalova 1997: 71).

Установихме, че само в два случая акомодиращият член е разположен вътре в групата. Единият случай е, когато глаголът от разглежданата група е с дистрибутивно значение (т.е. употребява се предимно в мн.ч., няма форми за 1 и 2 л. ед.ч., а формата за 3 л. ед.ч. изисква да се свърже със съществително със събирателно значение от типа на *група*, *дружина*, *ято* и др. под.). Такива са глаголите *разбягаме се*, *разотидем се*, *скупчим се* и др.

Другият случай, при който акомодиращият член е разположен вътре в групата $V \rightarrow A$, е, когато прилагателното е изразено с форма на прилагателно местоимение с представка *ни-* (*никакъв*, *ничий* и др.). Като подчинен член в групата то изисква отрицателна форма на главния член глагол, т.е. акомодацията е обратна.

Втората особеност е, че простата синтактична група $V \rightarrow A$ може да се реализира само в конфигурация от две групи с общ член глагол: $N_{(congr)} \leftarrow V \rightarrow A^6$: 1) съгласувана (конгруентна) група с главен член глагол и подчинен член съществително: $N_{(congr)} \leftarrow V$; 2) група с главен член същия глагол и подчинен член прилагателно: $V \rightarrow A$.

Третата особеност е, че в така структурираната конфигурация е налице „верижна“ акомодация. Известно е, че два типа граматични категории участват в сигнализирането на синтактичните връзки между словоформите в изречението: 1) флективни (словоизменителни) и 2) селективни (синтактични). Флективните категории са тези, според които се изменя даден клас лексеми; те сигнализират съгласуването на подчинения член с главния. Селективни са тези категории, „чиито стойности всички лексеми от даден клас изискват от подчинения елемент в синтактичната конструкция (например всяко съществително име изисква определена стойност на категорията *род* от прилагателното име“ (Малджиева/Maldzhieva 2018: 10 и библиографията, посочена там).

Глаголите и прилагателните имена като граматични класове лексеми не притежават селективните категории *число* и *род*. Съществителното име притежава както флективни категории (*число* и *членуваност*), така и селективни (*род*, *число*, *членуваност* и *лице*). В първата група $N_{(congr)} \leftarrow V$ от конфигурацията е налице обратна акомодация. Съществителното като подчинен член изисква от глагола определени стойности на категориите *число* и *род*. При това двата члена в тази група са свързани по правилата на конгруенцията – вид акомодация, при който елементите на синтактичната група хармонизират (уеднаквяват) формите си по едни и същи (общи) категории (вж. Обучина/Obuchina 2016: 8, 34). Съществителното от първата (съгласуваната) група опосредствено (чрез глагола) определя стойностите при категориите *род* и *число* и на прилагателното от втората група. Така родът и числото на прилагателното в общия случай не се селектират от вербалния компонент, но се „транслират“ от него.⁷

Описаните особености определят и по-сложния механизъм на акомодация: едни процеси на акомодация протичат вътре в групата $V \rightarrow A$, а други – в рамките на цялата конфигурация. Към казаното ще добавим, че акомодацията при морфологичната категория *членуваност/нечленуваност* винаги е с външния член съществително, докато акомодацията при категорията *число* в ограничен брой случаи може да бъде и с глагола от същата група. Акомодацията при категорията *статус* може да бъде както с член от групата $V \rightarrow A$, така и с член извън нея. В тесен обхват от случаи действия и принципът на смисловото съгласуване (по пол) (вж. по-нататък). Комплициращ фактор е и съставът на именния компонент на съгласуваната група от конфигурацията $N_{(congr)} \leftarrow V \rightarrow A$. При неговото разширяване идентифицирането на акомодиращия член от страна на носителите на книжовния език може да бъде затруднено, което води до колебания в съгласуването. А иден-

тифицирането на акомодиращия член е от ключово значение за избора на правилни форми на останалите членове на конфигурацията (срв. неправилното: *Видът на вината е определяща за вида на наложеното наказание*).

3. Някои нормативни проблеми при реализацията на групата *глагол + прилагателно*

Така очертаните особености на разглежданата група от гледна точка на акомодацията обуславят и нормативните проблеми, свързани с избора на правилна форма при нейните компоненти и с идентифицирането на случаите, в които се допускат грешки или се изпитват колебания. Те произтичат основно от самите системноезикови правила – от по-сложните механизми на акомодацията в групата. В определени случаи колебанията могат да произтичат и от начина, по който се описват явленията. Следвайки изходната си концепция за характера на книжовния език и избраната методология, езиковедите дават оценки на нормативните колебания. Оценката води до прескрипция по критерия *правилно/неправилно*. Кодифицираните норми надграждат системноезиковите, но статичният им характер също може да бъде причина за нормативни колебания.

Най-напред ще направим уточнението, че ще разглеждаме само контекстово независими прости изречения. Установихме, че проблемът с избора на правилна форма на главния и на подчинения член в групата $V \rightarrow A$ няма отношение към това дали прилагателното е конотирано от глагола, или не. Ето защо ще се насочим към изследване на особеностите на групата от гледна точка на механизма на акомодацията и там ще потърсим причините за колебанията, свързани с избора на правилна форма.

3.1. Нормативни проблеми, свързани с акомодацията по *род и число*

Един от проблемните пунктове от гледна точка на нормативността е изборът на правилна форма на прилагателното в състава на учтивата форма при един участник в ситуацията на учтивост.⁸ Съгласуването по число и съгласуването по род на прилагателното от ПСГ $V \rightarrow A$ при учтива форма се извършват по различни механизми. От една страна, налице е акомодация при категорията *число*, при която прилагателното по силата на правилата на книжовния език приема стойности, неидентични с тези на акомодиращия член, който в случая е съществителното местоимение *Вие* извън групата $V \rightarrow A$, респективно неидентични с тези на глагола. Прилагателното е в ед. ч., докато акомодиращият член – лексемата *Вие*, и глаголът са в мн.ч.:

Вие бяхте толкова отзивчив!

Охо, госпожо, вие ставате много поетична /.../ (Ал. Дюма, Тримата мускетари; източник БНК).

От друга страна, при реализацията на групата $V \rightarrow A$ в състава на учтивата форма не е налице морфологична акомодация по род, тъй като същес-

твителното местоимение *Вие* (рефериращо едно конкретно лице) не притежава селективната категория *род* – родът при него е ситуативно обусловен. Тук категорията *род* има екстрарелационна функция – съотнася изказването с пола на участника.⁹ Така при употреба на учтив форма се осъществява семантично, а не формално съгласуване на прилагателното по род. Съгласуването диктува избор на форма за род на прилагателното, съответстваща на пола на участника, който в ситуация на учтивост винаги е конкретен и винаги е лице.¹⁰ Така акомодацията на отделните членове на групата се извършва по два различни критерия при отделните категории: семантичен при категорията *род* – при подчинения член прилагателно, и формален при категорията *число* – при главния член глагол и при подчинения член прилагателно, само че с различен резултат: идентичност на стойностите за число при глагола и неидентичност на стойностите за число при прилагателното. Подобна ситуация изглежда дисхармонична – особено когато глаголната форма е сложна и съдържа причастие, което също се изменя и по род, например: *Ема, Вие **сте станали** много **красива**!* Отклонения от правилото за съгласуване в учтив форма са отбелязани още в междувоенните научни граматика (вж. Кунева/Kuneva 2017). И до днес то продължава да е едно от най-дискутираните и най-често нарушаваните – особено в устната реч.

Отклоненията от кодифицираната норма са по-скоро в посока на разширяване на смисловото съгласуване и към причастие в състава на сложната глаголна форма, с която е изразено сказуемото, срв.: *Ема, Вие **сте станала** много **красива**!* Сложният механизъм на съгласуване при учтивата форма е причина за отклоненията от кодифицираната норма, а не толкова „лекоμισлено новаторство“ и „повлияването от чужди образци“, както смята Л. Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1973: 88).

Друг фактор, който разколебава прилагането на правилото, е допускането на изключение в кодифицираната норма. Така в Академичната граматика се допуска прилагателното да е в мн.ч. „под руско влияние“ „в строго официална кореспонденция между отговорни държавни дейци или държавни глави: *Вие **сте прави***“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 145). Това изключение не се потвърждава в издадените по-късно официални правописни речници – *Нов правописен речник на българския език* (2002) и *Официален правописен речник на българския език* (2012), тъй като влиянието на руския език върху българския книжовен език е ограничено в рамките на определени исторически периоди, а в съвременността е налице тенденция към ограничаване на употребата на т.нар. *русизми* – тенденция, свързана с националноидентификационната функция на книжовния език. Неслучайно правилото за съгласуване при учтив форма затруднява дори носители на езика с висок образователен статус, което се доказва от данните от представително национално проучване в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор за кодификация на нормите му“ (вж. Кунева/Kuneva 2019).

Нормативни проблеми във връзка с акомодацията при категорията *число* възникват и когато именният компонент от първата (съгласуваната) група $N_{(congr)} \leftarrow V$ в рамките на конфигурацията представлява конструкция от две съществителни, конотирани от двойните съюзи *нито – нито*; *ни – ни* (еднородни части), например: *Нито Иван, нито Петър са смели / е смел.*

Налице са колебания относно избора на стойности при категорията *число* при глагола, респ. при прилагателното, но наблюденията показват, че има превес на формата за мн.ч., например:

Нито актьорите, нито пиесата бяха добри (БНК).

Нито Лора, нито аз бяхме предразположени към смях (БНК).

Нито къщата, нито градината се оказаха негови.

Колебанията се подхранват отчасти и от това, че са давани различни препоръки, за които са търсени семантични или прагматични основания. Така К. Попов твърди, че при подлози, свързани с двойните съюзи *нито – нито*, сказуемото „често е в единствено число“; тук „отричането като че ли засяга поотделно всеки подлог“ (Попов/Роров 1988: 42). Макар да признава неяснотата на този критерий, авторът добавя, че „Сказуемото **може** (шрифът мой) да бъде в мн.ч., /.../ когато чрез двойните съюзи еднакво се утвърждават или отричат подлозите като цяло“ (Попов/Роров 1988: 43). На практика обаче е трудно потребителите да направят такова разграничение. Във връзка с това ще припомним наблюдението на Кр. Чакърова относно двойните съюзи *нито – нито*, че: „функцията им е не само да свързват, но и да подчертават всяка от съединяваните синтактични единици /.../, изразявайки отрицателната семантика“ (Чакърова/Chakarova 2020: 252).

Тенденцията към съгласуване в множествено число на сказуемото в случая е оценявана негативно от гледна точка на концепцията за книжовен език, която са споделяли отделните езиковеди. Така според проф. К. Попов употребите в мн.ч. при еднородни подлози с *нито...нито* „показват една свръхстарателност, която прави израза формално правилен, сух, книжен и условен, понеже се пренебрегва една установена норма на народния език, на живата разговорна реч“. А изборът на форми в ед. ч. придава на израза по-народен характер и по-голяма естественост и простота (Попов/Роров 1988: 55). Подобен подход е обоснован с оглед на доминиращата през миналия век концепция, че книжовния език трябва да се придържа към традиционните устни формации, за да запази националния си характер.

В рамките на избраната методология изходните позиции на проф. К. Попов също са последователни. Той споделя виждането, че формалнограматичният подход не може да задоволи съвременния синтактичен анализ и трябва да се търсят повече семантични основания за избора на един или друг вариант на съгласуване между подлога и сказуемото (Попов/Роров 1988: 7), което го подтиква да търси в семантиката основание за различните модели на съгласуване. Въпреки че тенденцията към употреба на форми в

ед.ч. на глагола и прилагателното в разглеждания случай с *нищо...нищо* е била оценявана негативно, това не е спомогнало тя да бъде ограничена.

Преди да се направи обоснована препоръка за ед.ч. или за мн.ч. на глагола, респективно на прилагателното, е необходимо интуицията на изследователя за превес на формите за мн.ч. да се верифицира чрез изследване върху по-голям корпус от текстове. Тук ще се ограничим само да отбележим, че формата за множествено число според нас би била по-обоснована. Еднородните части, всяка от които е в ед.ч., по силата на общото правило изискват от глагола, респективно от прилагателното, стойности за множествено число. Така ще се избегне прекаленото фрагментиране на правилата и ще се постигне разумното им и обосновано генерализиране, което е една от тенденциите в съвременната кодификация.

3.2. Нормативни проблеми, свързани с акомодацията при категорията *статус*

Другият нормативен проблем, който ще разгледаме, е свързан с акомодацията при глаголната категория *статус* и с избора на правилна форма на глагола – утвърдителна или отрицателна. В основата на категорията *статус* стои опозицията *отрицателност/неотрицателност* (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadziev, Kutsarov, Penchev 1998: 450). Тя се изразява формално чрез противопоставянето между отрицателни и утвърдителни глаголни форми. В рамките на разработваната *Нормативна граматика на българския език* е прието, че отрицателните глаголни форми се образуват чрез формант (отделно стояща граматична морфема) *не* (*не чета*), чрез безличния глагол *няма* + отделно стоящата граматична морфема *да* (*няма да чета*) и в повелително наклонение – чрез императивните форми *недей*, *недейте* + отделно стоящата граматична морфема *да* + форма за сегашно време на глагола във 2 л. ед. и мн. ч. (*недей да четеш*) (Станчева/Stancheva 2024: 17–18).

Най-напред ще разгледаме акомодацията при категорията *статус* с член извън групата *глагол+прилагателно*. Този тип акомодация се наблюдава в няколко случая. Единият е, когато именният компонент от съгласуваната група $N_{(congr)} \leftarrow V$ в рамките на конфигурацията е изразен с форма на съществително местоимение¹¹ със словообразователен компонент *ни-*: *никой* (*никоя*, *никое*, *никои*); *нищо*. Тези езикови единици задължително изискват от подчинения член глагол отрицателна форма¹² (вж. и Чакърова/Chakarova 2020: 244), например:

Никой не е свършен.

Нищо не е вечно.

Акомодация с член извън групата се наблюдава и когато именният компонент от съгласуваната група $N_{(congr)} \leftarrow V$ е разширен с форма на прилагателно местоимение със словообразователен компонент *ни-*: *никой*; *ничий*; *никакъв* (*никой човек*, *ничие дете*, *никакви трудности*):

Никое описание няма да е точно.

Ничий живот не изглеждаше така заплетен в сказанията (БНК).

Никакви напътствия не се оказаха полезни.

В описаните по-горе употреби отрицателната форма на глагола е задължителна независимо от словоредата и не са налице колебания (вж. Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940; Пашов/Pashov 1994: 100; Чакърова/Chakarova 2020: 244).

Третият случай на акомодация при категорията *статус* с член извън разглежданата група $V \rightarrow A$ е, когато именният компонент от съгласуваната група $N_{(congr)} \leftarrow V$ в рамките на конфигурацията представлява израз с еднородни части (подлози), свързани с двойните съюзи *нито – нито*; *ни – ни*; *нито – ни*. Ако глаголният компонент предхожда именния (еднородните части), именният изисква от глагола отрицателни стойности:¹³

Не бяха добри нито актьорите, нито пиесата.

Не ми изглежда разумна нито тая възможност, ни оная (БНК).

Когато именният компонент предхожда глаголният, практиката е разколебана – срещат се употреби както с положителна, така и с отрицателна форма на глагола, срв.:

Нито актьорите, нито пиесата бяха добри (БНК).

Нито монасите, нито рицарят не се чувстваха виновни.

Кр. Чакърова обстойно коментира проблема въз основа на анализ на конкретни примери и заключава, че в този случай отрицателната форма при глагола е възможна, но не и задължителна (Чакърова/Chakarova 2020: 253).

Преди да се направи нормативна препоръка, е необходимо интуицията на езиковеда за употреба на форма за мн.ч. да се верифицира чрез корпусно и анкетно изследване. Тук само ще отбележим, че според нас по-обоснована е утвърдителната форма на глагола. Първо, тук не става дума за избор измежду две форми, всяка от които е правилна, но употребата ѝ би изразила различен смисъл. В коментирания случай няма функционална разлика между изреченията с утвърдителна и с отрицателна глаголна форма, а двойното отрицание може да създаде дискомфорт при декодирането на смисъла на текста. Тоест, когато именният компонент предхожда глаголният, двойното отрицание е нефункционално. Освен това още в междувоенните граматика на българския език се фиксира като правилен вариантът с утвърдителна форма, срв. например у Ал. Теодоров-Балан: „Съюзи *ни, нито* всякога предполагат отрицателно вършене /.../. Обаче за глагола те искат отрицание само когато той ги предхожда, иначе глаголет стои положително“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 361).

Друг тип представлява акомодацията при категорията *статус* с член вътре в групата $V \rightarrow A$. Този тип акомодация има обратно действие – от подчинения член прилагателно към главния член глагол. Тя също се наблюдава в няколко случая.

Единият случай е, когато подчиненият член е конструкция с две или повече прилагателни, конотирани от двойните съюзи *нищо – нищо*; *ни – ни* (еднородни определения). Ако глаголт предшества тази синтактична конструкция, тя изисква отрицателни стойности при категорията *статус* на глагола, например:

Тя не изглеждаше нищо по-спокойна, нищо по-уверена (БНК).

Французите не бяха нищо по-добри, нищо по-умни.

Не бъди нищо многословен, нищо твърде мълчалив.

Когато такава конструкция предхожда глаголният компонент, практиката е разколебана – реализират се както утвърдителни, така и отрицателни стойности при категорията *статус*, например:

Нищо щастлив, нищо нещастен не се чувствах тогава.

Но нищо йонният, нищо плазменният двигател VASIMR разполагат с достатъчно енергия, за да ни отведат до звездите (Мичио Каку, *Физика на невъзможното*; източник: БНК).

Друг случай на обратна акомодация при категорията *статус* вътре в групата $V \rightarrow A$ се наблюдава, когато прилагателното е изразено с форма на прилагателно местоимение с представка *ни-* (*никакъв, ничий*) (вж. Пашов/Pashov 1994: 100). Подчиненият член на групата изисква от главния член глагол отрицателна форма независимо от словореда на двата члена:

Проблемът не е никакъв.

Тази къща нямаше да бъде ничия.

В момента на задържането корабът не е бил ничий.

В този случай обаче освен отрицателна е възможна и утвърдителна логическа интерпретация, т.е. изреченията може да се интерпретират двузначно, което означава, че е налице омонимия, например: *Ползата ѝ нямаше да е никаква*. Възможни са две интерпретации на това изречение: ‘Тя няма да има полза’ и ‘Тя ще има някаква полза’.

За да се избегне двусмислието, се използват контекстови маркери, за да се даде на читателя ключ за адекватно декодиране на смисъла на текста:

[Островът] не е ничий. Напротив, принадлежи на краля (Т. Прачет, *Истории от света на диска*; източник: БНК).

Всичко това наоколо /.../ вече не е ничие. Вече има стопанин (БНК).

Контекстът има по-съществено значение за писмения текст, тъй като в устната реч двузначността в случая може да се снесе, като логическото ударение се постави върху отрицателния компонент *не / няма / нямаше* на глаголната форма вместо върху прилагателното местоимение, където обичайно стои.¹⁴ Когато ударението у върху отрицателния компонент на глаголната форма, се изразява утвърдителна логическа интерпретация в изречения с двойно отрицание. Това вероятно се дължи на аналогията с прости

синтактични групи от типа $V \rightarrow A$, в които прилагателното представлява производна дума с представка *не-*, например: *Компромисът не е невъзможен*. В това изречение логическата интерпретация категорично е утвърдителна, т.е. двата отрицателни компонента взаимно се неутрализират [=‘Компромисът е възможен’], независимо че е налице прагматичен нюанс на колебливост и известна предпазливост.

В практиката се наблюдава още един механизъм за снемане на двузначността: отрицателното местоимение се свързва с утвърдителна форма на глагола, например:

Приносът му в борбата с престъпността е никакъв.

Човекът е ничий и сред свои, и сред чужди.

Аз за теб съм никоя.

Конструкциите с утвърдителна глаголна форма са ясни и недвусмислени, докато тези с двойно отрицание – и при глаголната форма, и при прилагателното местоимение – могат да имат различна логическа интерпретация. Отрицателните местоимения прилагателни съдържат в структурата си словообразователна морфема с отрицателна семантика. С отрицателната форма на глагола (т.нар. общоотрицателни конструкции) всъщност се отрича отсъствието, а резултатът от това може да бъде утвърдителната логическа интерпретация. Този резултат доказва, че отрицанието „работи“ на равнището на изреченската фраза. Така нашите наблюдения подкрепят извода, направен от Кр. Чакъррова, че двойното отрицание е широко разпространено в българския език, но „не може да се приеме, че то има obligatorен характер при вербализирането на т.нар. обща негация“ (Чакъррова/Chakarova 2020: 259).

4. Заключение

В хода на изследването разгледахме някои от причините за възникването на нормативни проблеми, свързани с акомодацията при категориите *число*, *род* и *статус*, при реализацията на прости синтактични групи с главен член глагол и подчинен член прилагателно ($V \rightarrow A$). От гледна точка на акомодацията като механизъм за свързване на единиците от езика в граматически правилни изрази изследвахме нарушаването на книжовното правило за учтивата форма. Разгледахме някои проблемни пунктове, свързани с акомодацията при категориите *число* и *статус*, и дадохме препоръки в случаите на колебание. Установихме, че нормативни колебания при категорията *статус* не са налице, ако акомодиращият член е извън разглежданата група и е съществително местоимение със словообразователен компонент *ни-* или представлява разширена именна група с прилагателно, изразено с отрицателно местоимение. Независимо дали е външен или вътрешен акомодиращ член, конструкцията от сложния съюз *нищо...нищо* и прилагателни или съществителни предизвиква нормативни колебания при глагол-

ната категория *статус*, ако тази конструкция заема позиция преди глаголни израз. Стига се до извода, че е необходимо по-машабно изследване, за да се дадат адекватни нормативни препоръки относно употребата на утвърдителни или отрицателни глаголни форми.

Налице е обратна акомодация при категорията *статус* в групата $V \rightarrow A$, когато подчиненият член прилагателно (вътрешен член) е изразен с прилагателно местоимение със словообразователен компонент *ни-*. В този случай се поражда двузначност – възможна е както отрицателна, така и утвърдителна логическа интерпретация на изречението. Разгледани са инструментите за снемане на двузначността – логическото ударение (в устна реч), контекстът и изборът на утвърдителна глаголна форма.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Публикацията е по проекта на Секцията за съвременен български език към Института за български език „Нормативна граматика на българския език“.

² За проста синтактична група се приема съчетание от главен и подчинен член в синтактично отношение; синтактична конструкция, съставена от две единици с подчинителна връзка между тях.

³ Примерите, с които тук и по-нататък илюстрираме анализиранияте езикови явления, са подбрани от Българския национален корпус <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>>, което в текста е означено с (БНК), и от информационни сайтове и блогове или са конструирани от авторката.

⁴ Акомодацията представлява граматично въздействие на една синтактична единица върху друга при свързването им, т.е. приспособяването на една синтактична единица към изискванията на другата в синтактичната конструкция, при което се произвежда граматично правилна фраза. Конотацията означава изискуемост на дадена синтактична единица от друга. Конотираната единица е такава синтактична единица, която трябва да се свърже с дадена форма, за да бъде изказването пълно и неелиптично (вж. Станчева/Stancheva 2019: 35–36 и посочената там литература).

⁵ И. Мелчук отбелязва, че словоизменителните категории не са задължително непосредствени. Морфологичната зависимост може да не съвпада с наличието и насочеността на семантичната и непосредствената синтактична зависимост между две словоформи (Мельчук/Mel'chuk 1993: 18–19).

⁶ Тук няма да се спираме на втория тип конфигурация: $V \rightarrow (N_{\text{non congr}}) \rightarrow A$, чиято реализация се илюстрира с примера: *Някои влечуги **поглъщат** храната **цяла***.

⁷ В това се състои и разликата с акомодацията в другата конфигурация: $V \rightarrow N_{\text{non congr}} \rightarrow A$ (например: *Винаги **поднасям** супата **топла***), където глаголят не е транслятор на акомодационен процес при категориите *род* и *число*.

⁸ Правилото гласи, че „Глаголните форми на *-н-* и *-т-*, прилагателните и числителните редни имена в състава на учтивата форма се употребяват в ед.ч. (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 29); вж. и формулировката в Академичната граматика: „При формата за учтивост прилагателното име като предикатив не се съгласува с подлога“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 142); вж. и Попов/Роров 1988: 20.

⁹ За интрарелационните и екстрарелационните функции на словоизменителните категории вж. Обучина/Obuchina 2016: 46.

¹⁰ Повече за връзката с категорията мъжколичност/женсколичност вж. Буров/Виров 2024, 304–330.

¹¹ В проекта *Нормативна граматика на българския език* по морфологичния и синтактичния критерий класът на местоименията се разпределя между съществителните, прилагателните и числителните имена.

¹² Ал. Теодоров-Балан отбелязва някои особености на отрицателните местоимения и наречия с представка *ни-*, върху които стъпва и нашият анализ: „в българска везба с глагол /.../ те всякога искат за глагола отрицание“; „Ако и отрицателни по строй, тия думи важат в реч както всяка друга положителна дума /.../“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 360).

¹³ Тази особеност се отбелязва от Теодоров-Балан (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 360), Кр. Чакърва (Чакърва/Chakarova 2020: 253) и др.

¹⁴ В граматиките се отбелязва, че върху т.нар. *сказуемно определение* пада логическото ударение (вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983: 141).

ЛИТЕРАТУРА

- Александрова 2022: *Александрова, Т.* Прости синтактични групи с главен член глагол и подчинен член прилагателно име в българския език (V→A). – *Български език*, № 1, с. 112–134.
- Андрейчин 1973: *Андрейчин, Л.* Вие сте радостен, -стна (не: радостни); Вие сте чели (не: чел, чела). – В: *Езикови тревоги*. София, Наука и изкуство.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев.* Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София, Издателска къща „Петър Берон“.
- Буров 2024: *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността.* (2. издание). В. Търново, Фабер.
- Бъркалова 1997: *Бъркалова, П.* Българският синтаксис – познат и непознат. Пловдив, Пловдивско университетско издателство.
- ГСБКЕ 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език.* Т. 2. Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Коева 2018: *Коева, Св.* Типология на подчинените изречения към прилагателно име в български. – *Езиков свят*, т. 16, кн. 2, с. 122–132.
- Кунева 2017: *Кунева, И.* Учтивата форма – история на кодификацията на нормите и съвременна практика. – *Български език*, Приложение, с. 105–113.
- Кунева 2019: *Кунева, И.* Норма за съгласуване по число при учтивата форма. – *Български език*, Приложение № 1, с. 266–285.
- Малджиева 2018: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на българските изменяеми лексеми като компонент на нормативната граматика. – *Slavia Meridionalis*, 18, 2018 <<https://doi.org/10.11649/sm.1696>> [25.08.2024].
- Мельчук 1993: *Мельчук, И.* Согласование, управление, конгруэнтность. – *Вопросы языкознания*, № 5, с. 16–57.
- Несторова 2022: *Несторова, П.* Кой глаголи могат да изпълняват функцията на глагол връзка в съставното именно сказуемо? – *Български език*, Приложение, с. 130–142.

- Обућина 2016: *Обућина, П.* Синтактичка акомодација у пољском језику у поређењу са српским. <<https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacij-a-u-poljskom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html>> [30.08.2024].
- ОПРБЕ 2012: Официјален правописен речник на българскиј език (онлайн версија). <<https://beron.mon.bg>>.
- Пашов 1994: *Пашов, П.* Практическа българска граматика (2. допълнено издание). Софија, Просвета.
- Пенчев 1993: *Пенчев, Ђ.* Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив. Пловдивско университетско издателство.
- Попов 1988: *Попов, К.* Синтактичното съгласуване в българскиј език. Софија, Народна просвета.
- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Акомодационни карактеристики на простите синтактични конструкции в структурниј тип $V_1 \rightarrow$ да V_2 при модификацијата му V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (личен). – *Българскиј език*, № 4, с. 34–62.
- Станчева 2024: *Станчева, Р.* Класът *Глаголи* в нормативната граматика. (Обща карактеристика с описание на категориите *спрежение, лице, число, време* и обособяване на глаголни флективни типове). – *Известия на Института за българскиј език*, т. XXXVII, с. 7–56.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, А.* Нова българска граматика. Софија, Книгоиздателство Т. Ф. Чипев.
- Чакърова 2020: *Чакърова, Кр.* Лексикални средства за изразяване на негација в съвременниј българскиј език. – *Научни трудове на Пловдивскиј университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 58, кн. 1, сб. А – Филологија, с. 241–261.

REFERENCES

- Aleksandrova 2022: *Aleksandrova, T.* Prosti sintaktichni grupi s glaven chlen glagol i podchinen chlen prilagatelno ime v balgarskiya ezik ($V \rightarrow A$). – *Balgarski ezik*, N 1, s. 112–134.
- Andreychin 1973: *Andreychin, L.* Vie ste radosten, -stna (ne: radostni); Vie ste cheli (ne: chel, chela). – In: *Ezikovi trevogi*. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Barkalova 1997: *Barkalova, P.* Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.
- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremenен balgarski ezik. Fonetika. Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis. Sofia, Izdatelska kashta “Petar Beron”.
- Burov 2024: *Burov, S.* Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta. (2. izdanie). V. Tarnovo, Faber.
- Chakarova 2020: *Chakarova, Kr.* Leksikalni sredstva za izrazyavane na negatsiya v savremenniya balgarski ezik. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisii Hilendarski”*. Т. 58, кн. 1, сб. А – Filologiya, s. 241–261.
- GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata academia na naukite.
- Koeva 2018: *Koeva, Sv.* Tipologiya na podchinenite izrecheniya kam prilagatelno ime v balgarski. – *Ezikov svyat*, tom 16, кн. 2, s. 122–132.

- Kuneva 2017: *Kuneva, I.* Uchtivata forma – istoriya na kodifikatsiyata na normite i savremenna praktika. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 105–113.
- Kuneva 2019: *Kuneva, I.* Norma za saglasuvane po chislo pri uchtivata forma. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie N 1, s. 266–285.
- Maldzhieva 2018: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното opisanie na balgarskite izmenyaemi leksemi kato komponent na normativnata gramatika. – *Slavia Meridionalis*, 18, 2018. <<https://doi.org/10.11649/sm.1696>> [25.08.2024].
- Mel'chuk 1993: *Mel'chuk, I.* Soglasovanie, upravlenie, kongruentnost'. – *Voprosy jazykoznanii*, N 5, s. 16–57.
- Nestorova 2022: *Nestorova, P.* Koi glagoli mogat da izpalnyavat funktsiyata na glagol vrazka v sastavnoto imenno skazuemo? – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 130–142.
- Obuchina 2016: *Obuchina P.* Sintaktichka akomodacija u polskom jeziku u pore-djenju sa srpskim. <https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacija-u-poljskom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html/>.
- OPRBE 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik (online). <<https://beron.mon.bg>>.
- Pashov 1994: *Pashov, P.* Prakticheska baalgarska gramatika (2. dopalнено izdanie). Sofia, Prosveta.
- Penchev 1993: *Penchev, Y.* Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvane. Plovdiv. Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.
- Popov 1988: *Popov, K.* Sintaktichното saglasuvane v balgarskiya ezik. Sofia, Narod-na prosveta.
- Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Akomodatsionni karakteristiki na prostite sintaktichni konstruksii v strukturniya tip $V_1 \rightarrow$ da V_2 pri modifikatsiyata mu V_1 (lichen) \rightarrow da V_2 (lichen). – *Balgarski ezik*, N 4, s. 34–62.
- Stancheva 2024: *Stancheva, R.* Klasat *Glagoli* v normativnata gramatika (Obshta karakteristika s opisanie na kategoriite *sprezhenie*, *litse*, *chislo*, *vreme* i obo-sobyavane na glagolni flektivni tipove). – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, t. XXXVII, s. 7–56.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, A.* Nova balgarska gramatika. Sofia, Kni-goizdatelstvo T. F. Chipev.

✉ Доц. д-р *Татяна Александрова*

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Dr. Tatyana Aleksandrova*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski проход, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria